הרב יצחק יהודה רוזן

בשביל ארבעה דברים מאורות לוקין[1]

ראשי פרקים

א. תלותם של ליקויי המאורות במעשי בני אדם
ב. ליקויי המאורות - תופעת טבע קבועה
ג. כתמים על השמש
ד. ליקוי לא צפוי
ה. הסימן הוא ראיית הליקוי ולא התרחשותו
ו. זמן הליקוי הוא זמן המסוגל לפורענות
ז. ברכה על ליקוי חמה או לבנה

❖ ❖ ❖

א. תלותם של ליקויי המאורות במעשי בני אדם

ברייתא בגמרא (סוכה כט,א) אומרת:

> בזמן שהחמה לוקה - סימן רע לעובדי כוכבים, לבנה לוקה - סימן רע לשונאיהם של ישראל; מפני שישראל מונין ללבנה ועובדי כוכבים לחמה. לוקה במזרח - סימן רע ליושבי מזרח, במערב - סימן רע ליושבי מערב, באמצע הרקיע - סימן רע לכל העולם כולו.

ובהמשך:

> בשביל ארבעה דברים חמה לוקה:
> על אב בית הדין שמת ואינו נספד כהלכה; ועל נערה המאורסה שצעקה בעיר ואין מושיע לה; ועל משכב זכור; ועל שני אחין שנשפך דמן כאחד.
> ובשביל ארבעה דברים מאורות לוקין:
> על כותבי פלסתר (מלשינות); ועל מעידי עדות שקר; ועל מגדלי בהמה דקה בארץ ישראל; ועל קוצצי אילנות טובות.

המפרשים ביארו את הקשר הרעיוני שבין החטאים לבין ליקוי המאורות - החמה והלבנה - שנגרם בעטיים.[2] עניינו במאמר זה הוא לברר את הקשר הטבעי שיכול להיות קיים בין תופעת הטבע לבין מעשי האדם.

בדברי הברייתא הללו התקשו רבים, שכן ליקוי המאורות הינו מאורע שטבוע בבריאה, מתרחש בזמן קבוע, ואף ניתן לחשב מראש את עיתויו של הליקוי הבא. היו שבשל ברייתא זו תלו בחז"ל אמונות פרימיטיביות שמפניהן לכאורה הזהיר הנביא: "כה אמר ה', אל דרך הגויים אל תלמדו, ומאותות השמים אל תחתו, כי יחתו הגויים מהמה" (ירמיהו י,ב).

ב. ליקויי המאורות - תופעת טבע קבועה

תופעת ליקויי המאורות מוסברת היטב בהכירנו את מסלול כדור הארץ סביב השמש, ואת מסלול הירח סביב כדור הארץ. מסלולים אלו אינם מעגליים אלא מעט אליפטיים, ולכן המרחקים בין השמש לבין כדור הארץ, וכן בין הירח לבין כדור הארץ, משתנים מתקופה לתקופה.

אילו הירח היה סובב את כדור הארץ בדיוק באותו מישור בו מקיפה השמש את כדור הארץ, היו שני ליקויים בכל חודש: פעם אחת היה ליקוי חמה, כאשר הירח היה עובר בין השמש והארץ (זה היה קורה בכל תחילת חודש, בכל "מולד" ירח, כאשר אין רואים את הירח כי הוא מפנה אלינו את צדו החשוך); ופעם אחת היה ליקוי לבנה, כאשר הירח היה עובר מאחורי כדור הארץ, והיה מוסתר מאור השמש (זה היה קורה באמצע החודש, כאשר הירח מלא ונמצא בדיוק מול השמש).

אבל הירח אינו מסתובב בדיוק בין כדור הארץ ובין השמש. אלא הוא מסתובב באלכסון (לא באותו מישור), ולכן רק לפעמים הוא עובר בדיוק בין כדור הארץ ובין השמש ללא שום נטייה, ואז מתרחש ליקוי חמה מלא. וכן, רק לפעמים הוא עובר בדיוק מאחורי הארץ, ואז יש ליקוי לבנה.

כאשר מתרחש ליקוי חמה, הירח מטיל חרוט של צל מלא על שטח מאוד קטן בכדור הארץ. השמש נסתרת לגמרי רק מעיני מי שנמצא באותו שטח. מי שנמצא סמוך לשטח זה יראה ליקוי חלקי; וככל שיתרחק מאותו שטח, תקטן עבורו מידת הליקוי.[3]

כיון שהתופעה כה מוסברת, גוברת התמיהה על דברי הברייתא התולה בתופעה טבעית זו חטאים והתנהגויות של בני אדם. המעיין בספרות חז"ל העניפה בענין קידוש החודש ועיבור השנה,[4] יקשה עליו לייחס לחז"ל בורות בעניינים אלו, שעליהם אומר הכתוב: "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים" (דברים ד,ו).[5] חשבונות אסטרונומיים היו ידועים לא רק לחכמי האומות, אלא גם (ואולי אף יותר) לחכמי ישראל (עי' פסחים צד,ב). מה היתה אפוא כוונת חז"ל בברייתא הנ"ל?

ועוד: וכי לא אירע שנעשו אותם חטאים חמורים, כגון אב בית הדין שמת ולא נספד כהלכה, ובכל זאת לא ידוע על ליקוי חמה שאירע באותה עת?!

ג. כתמים על השמש

רבי יהונתן אייבשיץ התייחס באחת מדרשותיו (יערות-דבש ח"ב, דרשות בק"ק אה"ו, דף סז,ד) לשאלה זו, באומרו שאין כוונת חז"ל לליקוי חמה המוכר לנו, אלא לכתמים שחורים המופיעים מפעם לפעם על השמש או על הירח. לדבריו, הופעתם של כתמים אלו אינה צפויה, והיא זו שתלויה במעשי בני האדם.

ועדיין קשה:

א. מלשון חז"ל משמע שהליקוי מהווה סימן רע לקבוצות אוכלוסיה מסויימות; אבל בכתמים שעל פני השמש רוב יושבי כדור הארץ אינם מבחינים כלל. נמצא שלרוב בני האדם הסימנים הללו אינם אפקטיביים.

ב. ישנם מדענים הטוענים כי גם תופעת הכתמים על השמש פועלת לפי מחזור טבעי, שניתן לחשבו מראש.

ג. גם אם ניתן אולי ליישב בכך את דברי הברייתא, הרי המפקפקים בדברי חז"ל אינם מגבילים עצמם לדברי תנאים; מה ייעשה בכל אותם מפרשים, שעל דבריהם אנחנו סומכים בכל הלכות התורה, וכאן פירשו כפשוטו שמדובר בליקוי החמה ובליקוי הלבנה?

ד. ליקוי לא צפוי

רבי דוד פארדו ביאר בחסדי-דוד (על התוספתא סוכה פ"ב ד"ה מפני ארבעה), שאף שרבים הם ליקויי המאורות הניתנים לחישוב מראש, מכל מקום קיימים ליקויים שאינם ניתנים לחיזוי מראש, ואליהם התכוונו חז"ל.

גם פירוש זה אינו מובן ואינו מתיישב עם הפירוש הפשוט בגמרא. ועוד, כיון שלרוב בני האדם לא ידוע על ליקויים נוספים אלו, נמצא שאותם סימנים אינם אומרים לרוב בני האדם דבר.

ה. הסימן הוא ראיית הליקוי ולא התרחשותו

מתוך דברי השל"ה לפרי נח (פוסט אמסטרדם רעד,ב בהגהה) בשם חכם מופלג אחד, עולה שהסימן הרע הוא לא עצם התרחשותו, אלא הבחנת בני האדם בו. הקב"ה מראה את ליקויי המאורות לבני האדם על מנת שיחזרו בתשובה. לא תמיד ליקויי המאורות נראים לבני אדם, גם אם נחזים הם מראש, כגון כשהשמים מתכסים בעננים. ראיית הליקויים היא זו שתלויה בהתנהגותם של בני האדם. כשהתנהגותם היא כיאות, מביא הקב"ה עננים שיסתירו את הליקוי.

תשובה זו הובאה ע"י האדמו"ר מליובאוויטש באגרות-קודש חלק ט"ו עמ' רסא. אולם בשיחה מיוחדת שהקדיש הרבי לנושא זה[6] דחה הרבי תשובה זו, משתי סיבות:

א. יש ארצות שכמעט אין בהן עננים, כדוגמת ארץ מצרים (ולכן גם אין בהן גשמים, כפירוש רש"י בריש פרי מקץ). לא מסתבר לומר שכאשר בני ישראל עושין רצונו של מקום, הקב"ה מביא עננים שיסתירו את הליקוי.

ב. מלשון חז"ל "כשהמאורות לוקין", מוכח שהסימן הרע אינו בראיית הליקוי, אלא בעצם התהוותו.

ועוד: למרות שבפועל ליקויי חמה נפוצים יותר מליקויי לבנה (בכל שנה יש 2-7 ליקויים, ורובם הם ליקויי חמה) בכל זאת לקוי לבנה רואה אדם כמה פעמים בימי חייו, ואילו הסיכוי שלו לראות ליקוי חמה מלא הוא אחת לכמה מאות שנים. הסיבה לכך נעוצה בעובדה שהאזור המוצל בליקוי חמה הוא מצומצם ביותר, ובדרך כלל עובר רובו בשטחי האוקיינוסים. לעומת זאת, באשר לליקוי לבנה, כדור הארץ גדול פי שלושה מגודל הירח, וממילא גם צילו גדול פי שלושה, וחרוט הצל שלו מצליח לכסות את הירח כולו למשך זמן ארוך. לכן, את ליקוי הירח ניתן לראות מלמעלה ממחצית כדור הארץ, ולמעשה מכל מקום בו ניתן באותה שעה לראות את הירח.

אילו הסימן הרע היה תלוי בראיית הליקוי בלבד, היה יוצא שרוב הסימנים הרעים מיועדים לישראל ר"ל, שהרי הליקויים הנצפים יותר הם ליקויי הלבנה. מאידך גיסא, אם הסימן הרע תלוי בעצם הליקוי, הרי רוב הסימנים הרעים מיועדים לעובדי כוכבים,[7] שהרי הליקויים הנפוצים ביותר הם ליקויי החמה.

ו. זמן הליקוי הוא זמן המסוגל לפורענות

ההסבר המתקבל על הדעת הוא, שאכן הליקוי עצמו לא בא כתוצאה ממעשי בני אדם, אבל שעה זו של הליקוי היא שעה מועדת לפורענות, שאז פועלת יותר מידת הדין ומענישה על חטאים מסויימים של בני האדם, יותר מאשר בשאר זמנים, ויותר מאשר על חטאים אחרים. משום כך, קובעת הברייתא בסוכה, ש"בעשותכם רצון הקב"ה, אין אתם צריכים לדאוג מן הפורענות" - כי אין על מה להעניש.

מבחינה זאת דומה קביעת הברייתא כאן לאותם זמנים שנמנו בגמרא בשבת (קנו,א) בקשר לטבע של אדם שנולד במזל מסויים. זמנים אלו מגלים ביתר שאת נטיות מסויימות המולדות אצל בני אדם מסויימים. נטיות אלו אינן מכריחות את האדם לנהוג לפיהן. האדם רק נמשך אליהן יותר, אבל ביכולתו, בכוח הבחירה החופשית שלו, לפעול בניגוד לנטייתו הטבעית.

הרי זה כפי שביאר הרמב"ם בפרק האחרון שב'שמונה פרקים', ש"אי אפשר שיוולד האדם... בטבע **בעל מעלה** ולא בעל חיסרון", אלא רק מה שהוא "בטבע **מוכן למעלה** או לחיסרון", ולכן הטבע אינו מכריח את הבחירה. החילוק בין סוגי בני האדם הוא רק שמי שהוא "בטבע מוכן למעלה" צריך להתייגע פחות כדי לבחור להיות בעל מעלה, כי טבעו מסייע לו, ומי ש"מוכן לחיסרון" צריך להתייגע יותר כדי להיות בעל מעלה. מאידך גיסא, שכרו של זה האחרון גדול יותר, וגם כוחו כנראה גדול יותר, וכדברי הגמ' בסוטה (יג,ב): "לפום גמלא - שיחנא" (לפי כוח הגמל, מרבים במשאו).

עם ישראל ניחן בכוחות גדולים יותר, ולכן עליו לחשוש פחות מאותם זמנים מועדי הפורענות, ולכן כלפיו אומר הנביא "אל תחתו", בעוד שהגויים מתייראים מהם.

ז. ברכה על ליקוי חמה או לבנה

בנידון הברכה על ליקוי חמה או לבנה מביא הרבי מליובאוויטש (אגרות-קודש חלק טו עמ' רס) את כללו של הבית-יוסף (או"ח סי' מו), שאין לחדש ברכה שלא הוזכרה בש"ס. ומדוע לא תיקנו על אלה ברכה? אפשר שכך מפני שהוא סימן לפורענות הבאה, ואדרבה צריכה היתה להיות תפילה וצעקה לבטלה, ולא ברכה.

[תחומין, כרך כד]

---

1. המאמר מעובד ע"פ ליקוטי שיחות של כ"ק אדמו"ר הגה"צ רבי מנחם מענדל שניאורסון מליובאוויטש, כרך טו עמ' 7. תרגום השיחה בספר מה רבו מעשיך ה' עמי 309.
2. עי' יסוד-עולם לרבינו יצחק הישראלי, תלמיד הרא"ש, מאמר ג פרק יז; מהרש"א וערוך-לנר על אתר.
3. תיאור מפורט של מהלך החמה ימצא הקורא בספרו של הרב צבי כהן, ברכת-החמה, עמי יא; ושל ליקוי הלבנה בלוח דבר-בעתו תשנ"ט, עמי תשכו.
4. למשל: הלכות קידוש החודש לרמב"ם, ספר העיבור לרבי אברהם בן חייא הנשיא, ועוד.
5. כמבואר ברמב"ם בהל' קידוה"ח סוף פרק יז, חוכמה זו כבר היתה בידי חכמי ישראל מבני יששכר בימי הנביאים. וראה עוד תרגום לדהי"א יב,לב. בשבת עה,א מובא, "ישמצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות", ויש מונים אותה במנין המצוות (עי' סמ"ג מ"ע מז וסהמ"צ לרמב"ם שורש ב). וראה עוד פרקי דרבי אליעזר סו"פ ז. ובמאירי לשבת שם כתב: "שחוכמה זו מפוארת בידיעת אותות נשמים ולקות המאורות בלי שום שגיאה."
6. שבת פרשת שלח תשל"ה - בעקבות ליקוי לבנה שאירע בחודש סיון באותה שנה.
7. עי' מהרש"א בחידושי אגדות לסוכה כט,א ד"ה כל זמן, שהסימן הרע הוא לשונאיהם.

©ה"ש/סוכה/כט ע"א - www.daf-yomi.com